

Sveriges ståndsriksdag, Rikets ständer

I min släktforskning har jag upptäckt att en förfader, Arvid Jonsson i Hajoms socken, 1817 blev utnämnd till elektor inför valet till riksdagen som startade detta år. Detta gjorde mig intresserad av hur val till bondeståndet fungerade och jag bestämde mig därför för att undersöka detta närmare. Efter lite ytterligare grävande i arkiven fann jag att Arvid även var involverad vid några senare tillfällen, specifikt vid valet 1828. Att då, i följande redogörelse, anknyta till detta senare tillfälle, kändes lämpligt och stimulerande. Dessutom ville jag veta lite mer om hur riksdagen fungerade och hur landet styrdes vid den här tiden.

Sveriges ståndsriksdag har sitt ursprung i 1400-talet och fanns fram till 1866, då den ersattes av en tvåkammarriksdag. Den utgjordes av de fyra stånden adel, präster, borgare och bönder. Dess makt varierade mellan olika perioder, men framförallt har den haft en lagstiftande funktion.

Riksdagen var inte, som idag, en församling som kontinuerligt var på plats. Istället kunde det gå år mellan de olika riksmötena, som å andra sidan kunde pågå under lång tid.

Förslag kunde väckas av kungen eller riksdagen självt. Vid beslut hade varje stånd en röst och från 1723 gällde att tre stånd vann mot ett. Vid oavgjort föll ett förslag.

Åtminstone sedan 1720-talet utsågs representanter till riksmöten i de tre lägre stånden genom val. Inom adeln var det ättens huvudman som fungerade som riksdagsman.

Val till bondeståndet

Efter vad jag funnit fungerade Arvid som elektor i Hajom vid riksdagsvalen 1817, 1822 och 1828. Vid dessa val bör 1810 års riksdagsordning ha styrts valens tillvägagångssätt. I paragraf 15 i denna förordning sägs följande om val till bondeståndet:

Allmogon i hwart Härad wälje, efter Hemmantalet, til Riksdagsman af Bondeståndet, en, inom Häradet boende och besutten, Krono, Krono-Skatte eller Frälse Skatte Hemmansägare, hwilken icke tilförne hört til annat Riks Stånd, eller någon ordinarie beställning i Rikets tjenst innehaft. Wilja flera Härad förene sig om en Fullmächtig, ware sådant dem obetagit.

Denna riksdagsordning upprättades i samband med att det kungliga enväldet under Gustav IV Adolf avskaffades 1809, men jag tror att det som här sägs gällde även tidigare.

Av den citerade paragrafen framgår att valen skulle ske häradsvis, d.v.s. att en representant per härad skulle utses. Dock kunde två eller flera häraderna förena sig om en gemensam representant. Det senare tycks ha varit vanligt och kom sig av att det var kostsamt att underhålla en riksdagsman under perioden riksmötet pågick, vilket i regel var i Stockholm.

Vidare sägs att riksdagsmannen skulle vara besutten, d.v.s. inneha antingen ett krono-, skatte- eller frälseskattehemman, samt bo inom häradet. Detta utslöt en stor del av landsbygdens befolkning, såsom torpare och backstugusittare. De bönder som innehade frälsehemman, och alltså betalade arrende till någon godsägare, utslöts också. Naturligtvis var heller inte kvinnor valbara.

Samma kriterier gällde för vilka personer som var röstberättigade. Någon allmän rösträtt fanns inte, det var en person per gård som röstade, vanligtvis husbonden.

Det sägs också att valet ska ske efter mantal. Kortfattat kan man säga att mantal var ett mått på ett hemmans storlek och bärkraft och det användes bl.a. för att reglera storleken på den skatt som

vilade på jorden. Ursprungligen var måtten 1, ½ eller ¼, men över tiden utvecklades betydligt lägre värden p.g.a. hemmansklyvningar och nedskrivningar.

Vad som inte framgår av den citerade paragrafen är att valen var indirekta. De röstberättigade inom ett härads socken skulle i ett första steg utse en representant, en elektor.

De olika socknarnas elektorer skulle sedan samlas vid ett gemensamt möte för att där utse en representant för häradet. Vid detta val gällde inte en man (elektor) en röst, utan man hade olika röstetal beroende på socknens samlade mantal.

Val av elektor skedde på sockenstämman. Denna var ett forum för lokalt självbestämmande, med sockenprästen som ordförande och med socknens gårdsägare som ledamöter. Man sammanträdde några gånger per år och behandlade ämnen som kyrkans och prästgårdens skötsel, fattigvården, kyrkodisciplin, brandskydd och sociala frågor. Man utsåg funktionärer som kyrkvård, sexmän, klockare, sockenskräddare m.fl. Dessutom kunde man utdöma böter för mindre förseelser, t.ex. att man stört gudstjänsten. En vanlig uppgift för stämman var att besluta om olika sammanskott till fattigunderstöd, reparationer av kyrkan, underhåll av broar och vägar m.m.

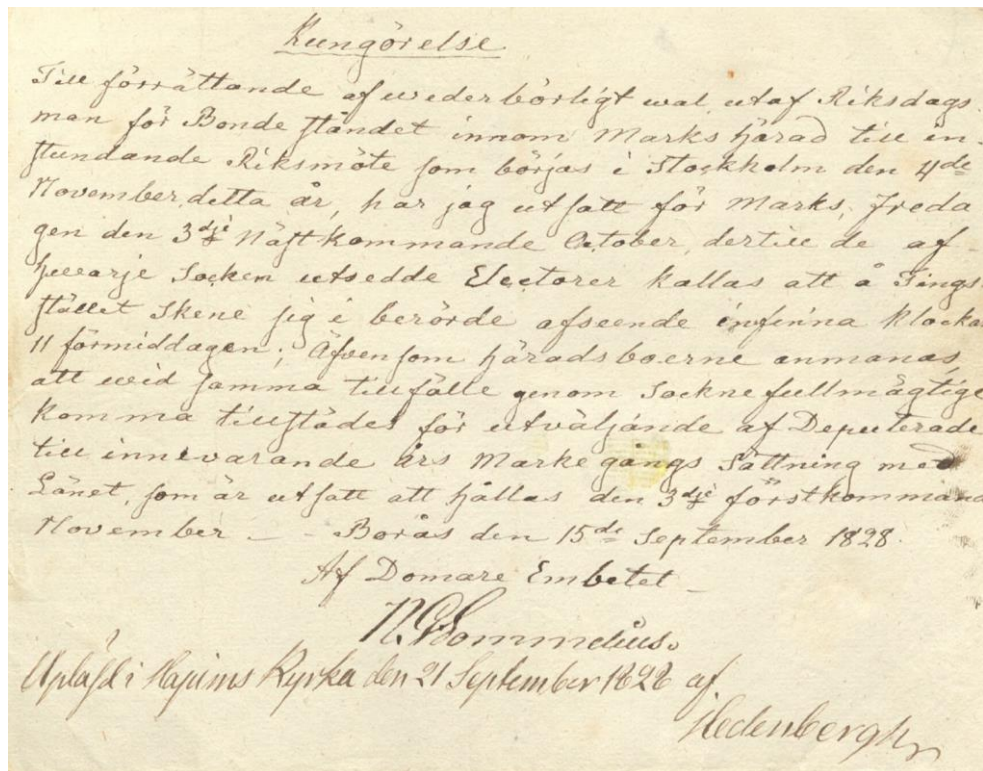
I 1817 års förordning om sockenstämmor stadgades att ett kyrkoråd skulle bildas på varje ort. Detta skulle bestå av sockenprästen som ordförande, kyrkovårdarna och minst fyra och högst åtta av socknens bofasta invånare och väljas på sockenstämman. Frågor kring kyrkodisciplin e.t.c. skulle hädanefter lyftas från stämman och istället behandlas i kyrkorådet.

Val till kyrkoråd i Hajom hölls 27 maj 1817. I protokollet från denna stämma uttrycker kyrkoherden rådets uppgift som att det *"... skall waka öfwer Gudsfruktan, ordentlighet och seder m.m. inom församlingen"*. Rådet skulle bestå komminister Jacob Hedenbergh som ordförande, kyrkovårdarna samt fyra övriga ledamöter, varav Arvid Jonsson var en.

Valet 1828

Kallelse till möte, Marks härad

Inför riksdagen som skulle starta 4 november 1828 gick det från häradshövdingen i Mark ut en skrivelse till samtliga socknar. Där uppmanades elektorer att den 3:dje november klockan 11 samlas i Skene tingshus för att där förrätta val av riksdagsman.

Kungörelse
Sine förrättande af waderbörligt wal, utaf Riksdags-
man för Bonde ståndet innom Marks härad till in-
stundande riksmöte som börjas i Stockholm den 4de
November, detta år, har jag utfatt för Marks, freda-
gen den 3de Nätt kommande October, dertill de af
fjerrare socken utsedde Electorer kallas att å Tings-
stället Skene sig i berörde afseende i eninga klockan
11 förmiddagen, äfven som häradsboerne anmanas
att wid samma tillfälle genom socknefullmäktige
komma till stället för utväljande af Deputerade
till innevarande års Marke gängs Sättning med
Länets, som är utfatt att hållas den 3de förstkommande
November - Borås den 15de September 1828.
Af Domare Embetat
N. G. Sommelius
Uppläst i Hajoms Kyrka den 21 September 1828 af
Hedenbergh

Brevet var undertecknat av häradshövdingen N G Sommelius, som tydligen var stationerad i Borås. Man ser också att kallelsen var uppläst i Hajoms kyrka de 21 september, vilket verifierades av Hedenbergh¹.

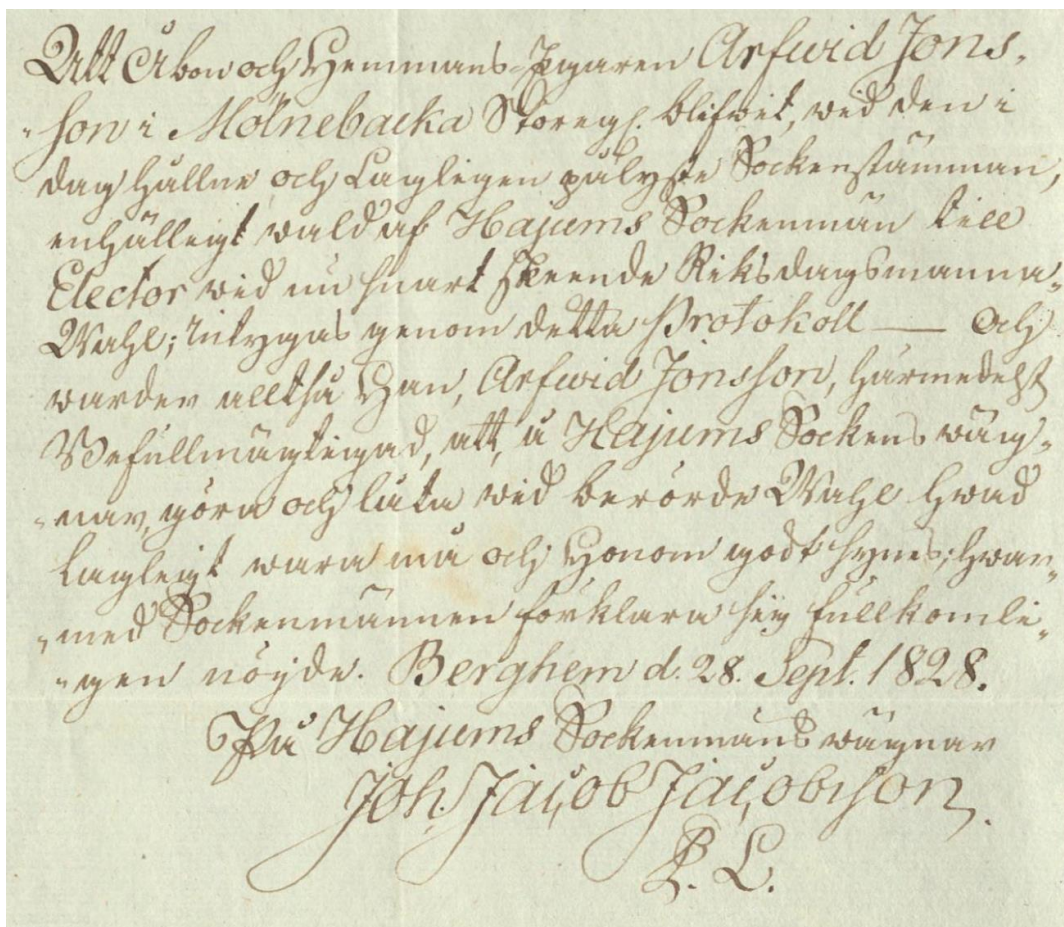
Häradshövdingen ligger begravd på Sankt Ansgars griftegård i Borås.

¹ Jacob Hedenbergh var vid tiden komminister i Hajom och bodde på Friared Prästgård.

Elektor utses i Hajom

I varje socken i Mark hölls en sockenstämma, där en elektor utsågs. Nedan ett utdrag från ett protokoll² vid stämman i Hajom.

Att Åbon och hemmansägaren Arfwid Jonsson,
son i Mølnebacka Storegård blifvit, vid den idag
hållna och lagligen pålysta sockenstämman,
enhälligt vald av Hajums Sockenmän till
Elector vid snart skeende Riksdagsmannaval;
intygas genom detta protokoll — och
varder alltså han, Arfwid Jonsson, härmed
befullmäktigad, att å Hajums Sockens vägnar,
göra och låta, vid berörda val vad lagligt
vara må och honom gott synes; varmed
Sockenmännen förklara sig fullkomligen
nöjda. Berghem d. 28. Sept. 1828.
På Hajums Sockenmäns vägnar
Joh. Jacob Jacobsson
P.L.

Att åbon och hemmansägaren Arfwid Jonsson i Mølnebacka Storegård blifvit vid den idag hållna och lagligen pålysta sockenstämman, enhälligt vald av Hajums Sockenmän till Elector vid snart skeende Riksdagsmannaval; intygas genom detta protokoll _ Och varder alltså han, Arfwid Jonsson, härmed befullmäktigad, att å Hajums Sockens vägnar, göra och låta, vid berörda val vad lagligt vara må och honom gott synes; varmed Sockenmännen förklara sig fullkomligen nöjda.

Berghem d. 28 sept. 1828

På Hajums Sockenmäns vägnar

Joh. Jacob Jacobsson

P.L.³

² Denna handling finns i Landsarkivet Göteborg under A IV a Protokoll vid riksdagsmannaval med handlingar 1738-1879. Även så dokumentet i bilagan.

³ Johan Jacob Jacobsson var kyrkoherde i Hajums och Berghems pastorat 1814-1834. P.L. = pastor loci, d.v.s. präst på platsen, titel på tjänstgörande kyrkoherde. Han var Hedenberghs överordnade.

Valmötet i Skene

På utsatt tid, den 3 november 1828, hölls ett möte med elektorerna i Skene tingshus. Från detta möte finns ett bevarat dokument⁴ som ger en inblick i hur röstningen gick till.

Dokumentets rubrik anger att det innehåller ett utdrag från kronans jordeböcker över hemman. Det upptar Marks härads tjugofyra socknar och respektive sockens samlade mantal. Det är daterat 27:de september och undertecknat av en Joh. Skarin.

Dokumentet togs alltså fram med syfte att vara ett underlag vid det senare elektorsmötet. Skarin är förmodligen en skrivare hos häradshövdingen Sommelius. Häradshövdingen, som bör ha varit ordförande vid mötet, har inte undertecknat dokumentet, vilket indikerar att det inte är avsett att vara en officiell dokumentation av valresultatet. Att det snarare fungerat som ett arbetsmaterial indikeras också av att det innehåller en del avslutande, svårläst, kladd.

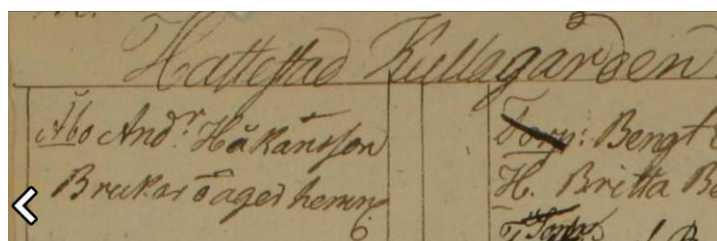
För varje socken upptas i en tredje kolumn namn på olika personer samt dessas gårdar. Detta bör avse respektive sockens elektor. Man kan här notera att det i några fall förekommer elektorer som representerar fler än en socken. För Hajoms socken anges Arvid Jonsson, som representerar 11 ¼ mantal.

I kolumn fyra anges också personer och dessas gårdar. Jag tolkar detta som att här avses den person som respektive elektor röstat på. Totalt upptas bara två namn, Olof Håkansson i Svenshult och Andreas Håkansson i Hattestad⁵.

Dokumentet avslutas med följande text:

År 1828 den 5 October förrättades å Tingsstället Skene efter förestående längd wal till Riksdagsman för Bondeståndet inom Marks härad wid instundande Riksmöte i Stockholm då för socknarne Electorer sig inställde och rösterne utfölls på sätt här ofwan finnas (svårläst) Betygar Ut Supra af Domare Embetet

Den som utsågs bör ha varit Andreas Håkansson, men detta skrivs inte explicit. Hans namn anges i en kladd, som kan ha skrivits vid ett senare tillfälle. Här skrivs att han äger Hattestad men även gården Gångemad där han är skattskriften.

⁴ Se bilaga.

⁵ Svenshult ligger i Hyssna socken, en gård från vilken flera riksdagsmän kommit genom åren. Hattestad ligger i Berghems socken.

Riksdagens arbete

Riksdagen pågick mellan 4 november 1828 och 19 mars 1830. Man sammanträdde ståndsvis, adeln på Riddarhuset och de övriga stånden i Gamla Riksdagshuset på Riddarholmen. Vid gemensamma möten, plenum plenorum, användes Rikssalen på Stockholms slott. Det mesta arbetet skedde dock, som idag, inom olika utskott.

En kuriös sak kan nämnas om denna riksdag. Det var nämligen då det s.k. ekregalet avskaffades. Denna innebar att ekar, även de som stod på bondejord, betraktats som kronans egendom. De fick inte avverkas utan speciella tillstånd. Istället skulle bönderna få lösa in sina ekar mot en avgift. Avgifterna skulle sedan finansiera statliga ekplanteringar vars syfte var att säkerställa flottans behov av virke. 1831 började man anlägga planteringen på Visingsö, som ju står kvar än idag, färdig för avverkning.

Om man läser 1810 års riksdagsordning får man en inblick i vad som gällde för riksdagsmännen och hur arbetet skulle gå till. Ovan har refererats vad som stadgades kring val av riksdagsmän. I det följande beskrivs ytterligare några valda stadgar. Den första paragrafen lyder:

Riksens Ständer äro Swenska Folkets representanter, och kunna, i utöfningen af deras Riksdagsbefattning, icke bindas af andra forskrifter än Rikets grundlagar. (§ 1)

Denna kortfattade paragraf slår fast att en riksdagsmans väljare inte kunde ge bindande föreskrifter kring hur denne skulle rösta i olika frågor. Under den s.k. principalatstriden på 1740-talet fanns debattörer som hävdade att riksdagsmän på detta sätt kunde vara ansvariga gentemot sina väljare.

Varje stånd skulle ha en sekreterare. Denne skulle föra protokoll och var därför en viktig person, som kunde påverka hur diskussioner och beslut formulerades. De tre övre stånden valde själva sina sekreterare. För bondeståndet utsågs han däremot av kungen och denne skulle vara en "skicklig, lagfaren och i landthushållningen kunnig man af Ofrälse stånd". (§ 24)

Varje stånd skulle inom åtta dagar välja ledamöter till de olika utskotten, lika många för vart stånd. (§ 28)

I § 29 till 36 beskrivs de utskott som skulle tillsättas. De var:

Konstitutionsutskottet, bestod av 24 ledamöter och skulle granska rikets grundlagar samt uppta frågor och avge förslag om ändringar, förbättringar och förklaringar.

Statsutskottet, bestod av 36 personer. Det skulle granska, utreda och till riksdagen uppge Stats- och Riksgäldsverkens tillstånd, förvaltning och behov.

Bevillningsutskottet, bestod av fyrtioåttio ledamöter. Skulle utifrån den bevillning (skatt) som riksdagen beslutat ge förslag på hur summan skulle fördelas och uppbördas.

Bancoutskottet, utgjordes av trettiosex ledamöter. Det skulle överse Bankens styrelse och tillstånd samt ge föreskrifter om dess förvaltning.

Lagutskottet, bestod av sexton ledamöter och skulle utarbeta förslag till stiftande, ändring, förklaring eller upphävande av civil-, kriminal- och kyrkolag.

Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet, var sammansatt av fyrtioåttio medlemmar. Utskottet skulle anmärka brister i de allmänna hushållningsanstalterna och föreslå förändringar där samt uppta frågor om förändring, förklaring och upphävande av lagar som rör rikets allmänna hushållning.

Hemliga utskottet, utgjordes av tolv ledamöter. Utskottet skulle överlägga med kungen om ärenden som inte hörde till övriga utskott och som kungen ansåg böra hållas hemliga. Ärenden inom utrikes- och finanspolitik torde ha tillhört utskottet.

Expeditionsutskottet, bestod av tolv ledamöter. Det skulle uppsätta de expeditioner⁶ som riksdagens stånd gemensamt utfärdade.

Alla omröstningar i utskotten skulle ske ståndsvis. (§ 38)

Inga expeditioner över riksdagens beslut får utgå förr än de först blivit uppsatt av expeditionsutskottet och därefter blivit i stånden justerade och underskrivna. (§ 72)

Hur Sverige styrdes

Styrelseskicket vid denna tid reglerades av 1809 års regeringsform. Denna togs fram i samband med att enväldet under Gustav IV Adolf samma år avskaffades. Den byggde till stor del på Montesquieus distinktioner mellan verkställande, lagstiftande och dömande makt. Man ville finna en medelväg mellan kungligt envælde och den dominans som riksdagen hade under frihetstiden 1719-72.

Den verkställande makten skulle ligga hos kungen. Denne skulle ta råd av Statsrådets medlemmar. Statsrådet utsågs av kungen, men var ansvarigt inför riksdagen. Lagstiftningsmakten var delad mellan kung och riksdag. Beskattningsrätten låg hos riksdagen, som också kontrollerade riksbanken och riksgäldskontoret. Den dömande makten skulle utövas av oersättliga domare.

Vid tiden för riksdagsvalet 1828 var Karl XIV Johan kung och han hade ett stort inflytande. Att Statsrådet dessutom var aristokratiskt dominerat och att adelsprivilegier och ståndsriksdag behölls visar att man var långt ifrån något demokratiskt genombrott. En liberal opposition fanns dock vid riksdagen 1828-1830, vilket ledde till häftiga sammandrabbningar, som kulminerade vid riksdagen 1840-1841. En viktig talesman för oppositionen var bondeledaren Anders Danielsson från Gingri utanför Borås. Oppositionen kunde enligt regeringsformen inte angripa kungen personligen, men väl ledamöter i Statsrådet, vilket blev en väg man använde för att flytta fram sina positioner.

⁶ Expeditioner torde avse skrivning av beslut som tagits. I och med att det inte alltid var klart hur beslut exakt skulle tolkas, var den slutliga formuleringen viktig och expeditionsutskottet hade därför en viss makt.

Bilaga

Sammariskt Utdrag af Kongl Maj:sts
 af Kronans Gårdsbok, gäldat Samfund af Skatte,
 haens af Skatte förslu natur, inräddad till beqväm-
 us vid Skattefogderna samt till Markens Gård af
 Sjöborgs åren för år 1788.

	Skattefogden Hans O. Skott Jens Samfund		
Sjölora Dösk	12 ^{1/2}	Anders Skott Höglund Skott	Skattefogden Höglund Skott
Fritsla	6 ^{1/2}	Anders Skott Höglund Skott	Anders Skott Höglund Skott
Kinnaroma	12 ^{1/2}	Tobias Skott Höglund Skott	Skott
Skott	8 ^{1/2}	Skott	Skott
Orby	12 ^{1/2}	Anders Skott Höglund Skott	Skott
Kinna	7 ^{1/2}	Anders Skott Höglund Skott	Skott
Toratorp	8 ^{1/2}	Peter Skott Höglund Skott	Skott
Ottabäck	6 ^{1/2}	Anders Skott Höglund Skott	Skott
Ellekulla	5 ^{1/2}	Tobias Skott Höglund Skott	Anders Skott Höglund Skott
Gunnarby	6	Anders Skott Höglund Skott	Skott
Kongsäter	10	Skott	Skott
Grinnaröd	7	Skott	Skott
Skidshamma	11 ^{1/2}	Skott	Skott
Torby	17 ^{1/2}	Anders Skott Höglund Skott	Skott
Örnvalla	12 ^{1/2}	Skott	Skott
Transport		18 ^{1/2}	

